

Varnumsviken kan inte på långa vägar konkurrera i fråga om fågelrikedom med kommunens båda giganter, Kilsviken och Ölmeviken. Genom sin närhet till tätorten är Varnumsviken emellertid ett lättillgängligt utflyktsmål för naturintresserade kristinehamnare, som i det natursköna kultur- och jordbrukslandskapet runt viken också har mycket annat att njuta av eller studera än enbart området fågelliv.

FÅGELINVENTERINGEN 1971—1974

Till grund för denna uppsats ligger huvudsakligen den inventering av fågellivet i inre delen av Varnumsviken som jag startade i början av 1971. Orsaken till att inventeringen kom i gång var de planer på en exploatering av delar av området för industriändamål som då fanns och som senare förverkligades genom den ur naturvårdssynpunkt beklagliga lokaliseringen av en plastbåtindustri till det vackra moränlandskapet mellan Gustavsvik och Kroksvik.

Undersökningen genomfördes med hjälp av flera ornitologer från Kristinehamn, till vilka jag ber att få framföra mitt hjärtliga tack för ovärderlig hjälp. Inventeringsområdet omfattade de delar av det blivande naturvårdsområdet "Varnumsvikens inre delar" som ligger mellan järnvägen och Hjälmarsnäs vägen. Undersökningen löpte under hela året, således även vintertid. Varje inventerare åtog sig att svara för att området inventerades vid minst ett tillfälle under en jourvecka. Projektet pågick oavbrutet under fyra år, varvid omkring 200 timmar årligen tillbringades inom området av inventerarna.

Även om Varnumsviken hittills inte varit något Mecka för kommunens fågelintresserade har givetvis flera intressanta iakttagelser gjorts inom området även sedan inventeringen avslutats.

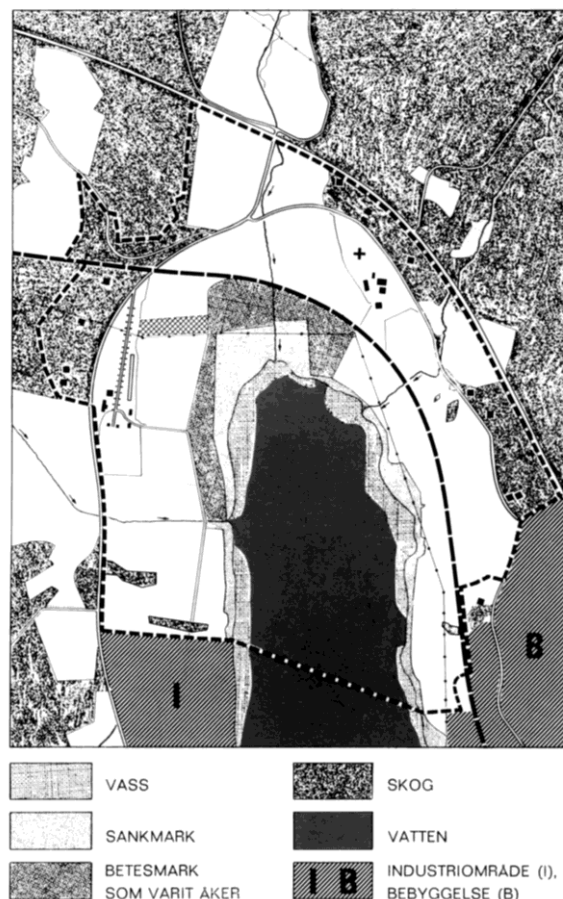
VÅRA VÅTMARKER — EN HOTAD NATURTYP

Troligen är sankängarna vid våra sjöar den biotop i landet som under de senaste hundra åren förändrats mest, antingen på grund av exploatering i olika former eller genom upphörande av tidigare vanliga brukningsmetoder, såsom ängsslåtter och bete.

Ett studium av ekonomiska kartblad över trakten visar hur den naturliga våtmarkszonen vid såväl Kilsviken som Ölmeviken och Hagelviken har påverkats av tidigare invallningar. I dag är det aktuellt med en torrläggning av det bästa fågelområdet vid Lunnerviken. Anläggandet av en sotipp i Sannavassen spolieade ett mycket värdefullt våtmarksområde för rastande vadarfåglar. Det är därför av synnerlig vikt att det som finns kvar av framför allt betade strandängar och mader inom kommunen ej exploateras.

Enligt Larsson (1972) finns endast sex betade strandängar av någorlunda omfattning i hela Värmland. Ett av de objekt Larsson har med i sin redogörelse är just inre delen av Varnumsviken. Särskilt väl utbildad är den betade strandängen nedanför Gustavsvik. Betsstrycket är dock inte så hårt att den för fågellivet värdefulla öppna vattenzonen mellan sankmark och utanföriggande vassbälte uppkommit. Från kommunens sida

finns emellertid långt framskridna planer på att i samarbete med arrendatorn av Österviks gård, Ove Nilsson, skapa en mer intensivt betad strandäng nedanför Östervik. Jag har studerat fågelfaunan inom detta område i år, och det skall bli intressant att registrera förändringarna i denna i takt med kreaturens omdaning av strandzonen.

Karta över Varnumsvikens inre del. Den streckade linjen markerar gränsen för det planerade naturvårdsområdet.

VARNUMSVIKENS VÅTMARKSFÅGLAR UNDER HÄCKNINGSTID

Under häckningstiden är ängsoplärkan och buskskvättan de till antalet dominerande fågelarterna i de öppna sankmarkerna runt viken med 10—15 revir. Gulärlan förekommer med omkring 10 par, främst i det betade området. Intressant är att såväl sydlig som nordlig ras häckar. I gränsområdet mellan sankmarkerna och vassen är sävsparven vanlig, särskilt om det förekommer någon buske för den att sitta i. 10—15 hanar brukar hävda revir med hjälp av den monotona stammande ramsan: "zie zie zia sissisirr". Man önskar verkligen att den vackra sävsparvhanen skulle kunna prestera en mer fulländad strof! I vassen sjunger rörsångaren allmänt, medan sävsångaren är betydligt sparsammare. Den senare arten har minskat i landet under det senaste decenniet, vilket sätts i samband med svår torka i artens övervintringsområde i Afrika, den s.k. Zahelzonen.

Varnumsviken nedanför Östervik. Foto: Thord Qvick.

Av andfågeln häckar givetvis gräsanden. Vissa år torde även något par av årtan och skedand skrida till häckning. De båda senare är sällsynta som häckfåglar i Värmland, och hela beståndet i landskapet har beräknats till 15—20 par för årtan och 10—15 par för skedanden. (Carlsson 1981).

Vadarna representeras av tofsvipa och enkelbeckasin. Den senare är svår att inventera, men minst tio hanar torde hävda revir. Tofsvipan, som ju också häckar på åkermarken, finns i två till tre par på strandängen. Vissa år torde drillsnäppan häcka, medan den mindre strandpiparen endast iakttagits under häckningstid det extrema lågvattensåret 1974.

Områdets vanligaste simfåglar är skäggdoppingen och sothönan. 1971—74 häckade strax under tio skäggdoppingar, medan sothönan förekom i något mer än tio par. 1984 var skäggdoppingen dock betydligt vanligare än sothönan. Kanske har den senare ännu ej hunnit återhämta sig efter den hårda vintern 1978—79, då dödligheten var stor inom övervintringsområdet. Givetvis har Varnumsviken också ett knölsvanpar, som brukar ha sitt bo i vassen i den innersta delen av viken. Tyvärr har jag aldrig sett att svanarna fått några ungar flyga.

En trevlig gäst vid Varnumsviken är fiskgjusen, som flyger från boträdet på sin mosse någonstans öster om viken för att fiska här. En annan rovfågel, som ej heller häckar inom området, men som ofta ses jaga över sankmarker och vassar, är den bruna kärrhöken. Jag kunde tidigare konstatera att det bruna kärrhökspar som häckade i Ölmeviken vid Sunnäs hade sina jaktmarker vid Varnumsviken, men då arten inte längre häckar vid Sunnäs är det kärrhökar med ännu okänd hemort som jagar vid viken.

Jag nämnde inledningsvis att Varnumsviken ingalunda kan konkurrera med Ölmeviken i fråga om fågellivet. Vad en art beträffar attraheras den emellertid mer av Varnumsviken än Ölmeviken. Det gäller viggen, som i Varnumsviken har en viktig ruggningsplats. Redan i slutet av maj kan de första hanarna visa sig. Som mest har 55 exemplar setts i augusti 1973.

Rörsångarnas nattliga evighetskonsert i vassen har sedan omkring tio år tillbaka fått konkurrens i fråga om uthållighet av gräshoppångarnas ständigt sirrande, små elektriska ringklockor. Den "osynliga" vattenrallen torde förekomma i något exemplar i maderna varje år. Vissa år låter även den småfläckiga sumphönan höra sitt taktfasta "huit, huit . . ." natten igenom.

En ännu senare invandrare till Kristinehamnstrakten än gräshoppångaren är kärrsångaren, som är en stor sångvirtuos. Han blandar i sina strofer in förträffliga härmningar av exempelvis bofinksdrillar, talgoxfilande och ladusvalekvitter. Kärrsångaren uppehåller sig med förkärlek längs diken med frodig vegetation, alltså ej nödvändigtvis i själva våtmarksområdet.

På kvällen den 5 juni 1983 hade jag turen att i södra kanten av naturvårdsområdets västsidan upptäcka en busksångare — en art, som då ännu ej med säkerhet påträffats i Värmland. Denna raritet är en oansenlig, rörsångarlik fågel, som befinner sig på invandring till Sverige österifrån. Det var givetvis tack vare sången som fågeln uppmärksammades. Motiven upprepades vanligen fem à sex gånger, varför man fick associationer till taltrast. Jag passade givetvis på att ta upp sången på band. Utan en sådan dokumentation kan den regionala rapportkommittén för Värmland ej godkänna fynd av arten. Den 14 juni hörde jag busksångaren för sista gången.

RASTANDE VÅTMARKSARTER

Naturligtvis är det under våren som man ser de största fågelmängderna vid viken. Färggranna änder av olika slag såsom krickor och bläsänder provianterar i strandkanten. Framför allt under ett par veckor i början av maj rastar vadare av olika slag på sin väg mot nordligare häckningsområden. För gemene man är vadarna en svårbestämd fågelgrupp, som även kan vålla specialisten problem. En art som det inte går att ta fel på är dock de i färggranna krås skrudade brushanarna, som man med litet tur kan se rasta inom området i maj.

Knappt har de sista arterna anlänt till våra trakter förrän de första sydflyttarna dyker upp. Redan någon vecka in i juni brukar den första svartnsnäppan förråda sig genom sin busvissling. Hos denna art förhåller det sig på så sätt att honan, sedan hon lagt äggen, överlåter ruvningen åt hanen, som ensam får ta hand om familjen i de lappländska ödemarkerna, medan honan ger sig ut på vift mot sydligare nejder. Den ena efter den andra vadararten dyker därefter upp och kan, om den finner goda näringsbetingelser, gå ned vid Varnumsviken. Eftersom de mindre vadarna helst rastar på dyiga stränder har endast ett fåtal arter av dem setts rasta i området och då vid lågvatten. Förhoppningsvis kan det intensifierade betet nedanför Östervik skapa en god biotop även för rastande småvadare.

Har man tur kan man få se brushanespel på strandängen.

Foto: Alf Arrhenius.

En karakteristisk profil vid viken under såväl vår, sommar som höst är hägern. Den häckar ej i närheten av Kristinehamn, men hägrar från kolonin i Väse torde kunna utsträcka sina fisketurer till Varnumsviken.

En årlig gäst inom området under höstflyttningen i slutet av augusti och början av september är blåhaken, känd som fjällens näktergal. Främst ser man den i vasskanter eller i diken. Hör man vid denna tid ett läte som liknar en linas slag mot en flaggstång bör man se upp, eftersom arten ganska gärna exponerar sig vid måttlig störning. Om man inte har tur att få se en grant färgad hane utan en mer oansenligt tecknad hona eller ungfågel kan man ändå artbestämma fågeln på den roströda stjärten, som fågeln ofta rör nervöst på.

Under senhösten och vintern finns inte många arter på sankängarna vid viken. Goda gnagarår kan någon jorduggla dröja sig kvar i tuv-markerna mellan Gustavsvik och Östervik. En regelbunden gäst med vinterrevir inom området är varfågeln. Den ser ut som en skata i miniatyr, där den sitter i toppen av en buske eller på en ledningstråd spanande efter smågnagare.

Den som inte varit i en vass om vintern tror kanske att den är livlös vid denna årstid. Så är dock ingalunda fallet. Visserligen ligger stora delar av vassen helt öde, men här och var stöter man på flockar av främst blåmes, som under ivrigt hackande bearbetar rörpiporna på jakt efter stekelpuppor. Även enstaka talgoxar är med i flockarna. Någon gång kan också talltitan dyka upp. Vid något tillfälle har jag till och med sett den mindre hackspetten proviantera på blåmesmanér bland vasstråna. Åtminstone milda vintrar kan några sävsparvar stanna kvar i vassen, varvid de livnar sig på vassvippornas frön.

FÅGELLIVET INOM ÖVRIGA DELAR AV OMRÅDET

Det intressantaste fågellivet i den inre delen av Varnumsviken återfinns i sankmarkerna. På landbacken hittar man de ur fågelsynpunkt värdefullaste områdena vid Gustavsvik. Tyvärr har den kommunala städmanin satt sina tydliga spår också här ute. Särskilt på senare år kontinuerliga ingrepp i form av borttagande av ihåliga aspar och döda trädgrenar har märkbart försämrat betingelserna för en rik hackspettfauna i allén och herrgårdsparken. Det bästa området för hackspettar och hålbyggare som till sist fanns kvar var den kraftiga asp-skogen väster om smedbyggningen. Som redan nämnts i Ola Arheimers uppsats i denna skrift avverkade kommunen dock detta aspbestånd våren 1984. Förmodligen återfinns i dag de bästa betingelserna för hackspettar och hålbyggare inom delar av området omedelbart väster om Hjälmarsnäs vägen.

Utmärkande för Gustavsviksområdet i dag är i stället den goda förekomsten av olika arter sångare. Förutom den överallt närvarande lövsångaren kan man i kören urskilja härmsångare, törnsångare, trädgårdssångare, svarthätta och grönsångare. Av dessa är härmsångaren sparsammast med vanligen bara ett revir. Lövskogsområdet väster om Hjälmarsnäs vägen är ett säkert tillhåll för grönsångaren. Åtminstone två exemplar brukar låta höra sin trevliga, svirrande strof, som ofta följs av ett ljudligt tyande. Här kan man också få höra rosenfinkens klatschiga "pleased to meet you", som engelsmännen bokstaverar hans sång. Arten har liksom i övriga delar av kommunen också spritt sig inom det blivande naturvårdsområdet och kunde 1984

höras på flera platser runt viken. Till och med näktergalen har vid några tillfällen låtit sina tonkaskader flöda i herrgårdsparken.

Av hackspettarna torde något par av större hackspett och gröngöling häcka vid Gustavsvik. Spillkråkan kommer ibland på visit. Den mindre hackspetten, som är stadd i minskning i hela landet och som nu blivit något av en sällsynthet, har tidigare konstaterats häcka inom området. Då den för sin häckning och proviantering är beroende av murkna träd och torra grenar har den säkerligen fördrivits från Gustavsvik på grund av att häckningsbiotopen spolierats. Vad större hålbyggare beträffar kan nämnas att ett par av den i våra trakter sparsamma skogsduvan finns inom området.

De ur fågelsynpunkt sterila åkermarkerna hyser inte några anmärkningsvärda arter. Vissa år kan man dock få höra ortolansparvens sång, exempelvis från aspbeståndet längs åkervägen från Gustavsvik ned mot viken.

NÅGRA ORD OM GUSTAVSVIKSDEBATTEN

Den 20 november 1970 skrev jag för första gången till dåvarande drätselkammaren angående inre delen av Varnumsviken. I min skrivelse återfinns bland annat följande konstaterande: "Området borde enligt min mening med fördel kunna avsättas som kommunalt naturreservat."

Femton års kamp för området har resulterat i fyra tjocka pärmar med främst skrivelser, utredningar, urklipp och inventeringsresultat. Enbart debatten om Gustavsvik skulle kunna resultera i en mycket lång uppsats — ja, kanske rent av i en bok. En sak jag har lärt mig av turerna kring Gustavsvik är att någon politiker skulle jag aldrig kunna bli.

Den första framgången kom den 17 mars 1977, då kommunfullmäktige beslutade att hos byggnadsnämnden hemställa att upphäva stadsplanen för den norra delen av industriområdet. Ursprungligen sträckte sig nämligen detta ända fram till åkervägen som går österut från Gustavsvik. Gränsen föreslogs i stället att gå strax söder om den södra ändmoränen.

Den 18 september 1980 var det så dags för nästa stora Gustavsviksdebatt i fullmäktige. Byggnadsnämnden hade nu kommit med förslag om upphävande av den aktuella delen av stadsplanen. Efter en intensiv diskussion beslutade fullmäktige utan en väntad votering, som säkerligen hade blivit mycket spännande, att stå fast vid sitt beslut från 1977. Miljö- och hälsoskyddsnämndens kunnige och energiske ordförande Ola Arheimer var givetvis den rätte att ta tag i Gustavsviksfrågan, vilket så småningom resulterade i att det nu föreligger ett förslag till beslut om bildande av ett naturvårdsområde för den inre delen av Varnumsviken.

Tyvärr kom det till sist ändå lite smolk i glädjebägaren, när det gällde att skapa en skötselplan för den inre delen av Varnumsviken. Området närmast byggnaderna vid Gustavsvik kommer nämligen att återställas till vårdad park och trädgård. Allén skall också restaureras, varvid asparna kommer att stryka på foten. Vi gjorde du mig detta, Ola?

FÖRTECKNING ÖVER FÅGELARTER SOM OBSERVERATS I INRE DELEN AV VARNUMSVIKEN

Det är svårt att göra en strikt kategoriindelning av ett områdes fågelfauna. Arter kan höra hemma i mer än en kategori. Många av de arter som häckar är samtidigt också genomflyttare, vilket ej markeras särskilt. Efter som någon konsekvent boletning ej förekommit har listan över troliga häckare blivit lång. Ej heller har någon skillnad gjorts på om en art uppehållit sig inom området eller enbart flugit över detsamma.

Rödbenan är en årsvisst genomflyttare vid Varnumsviken.

Foto: Lars-Göran Johansson.

Arter iakttagna under häckningstid*Konstaterade häckare (30)*

Skäggdopping
Knölsvan
Gräsand
Tofsvipa
Enkelbeckasin
Större hackspett
Mindre hackspett (bl.a. 1974)
Sånglärka
Backsvala (1984)
Hussvala
Ångspiplärka
Gulärka (nordl. o. sydl.)
Sädesärka
Buskskvätta
Björktrast

Troliga häckare (30)

Årta (vissa år)
Skedand (vissa år)
Fasan (ej numera)
Vattenrall
Mindre strandpipare (1974)
Drillsnäppa (vissa år)
Skogsduva
Ringduva
Tornsvala
Gröngöling
Göktyta
Ladusvala
Trädpiplärka
Rödhake
Stenskvätta

Möjliga häckare något år (8)

Kricka
Småfläckig sumphöna
Tamduva
Gök

Årligen förekommande arter (9)

Häger
Bivråk
Ormvråk
Brun kärrhök

Koltrast
Rödvingetrast
Trädgårdssångare
Svartvit flugsnappare
Entita
Blåmes
Talgöxe
Nötväcka
Trädskrypare
Skata
Kaja
Kråka
Stare
Gråsparv
Sävparv

Taltrast
Gräshoppsångare
Sävsångare
Rörsångare
Härmsångare
Törnsångare
Svarthätta
Grönsångare
Lövsångare
Grå flugsnappare
Pilfink
Bofink
Grönfink
Rosenfink
Gulsparv

Kärrensångare
Törnskata
Hämpling
Ortolansparv

Fiskmåsar
Gråtrut
Havstrut
Fisktärna

Skrattmås

Tillfälligt iakttagna arter (8)

Brun glada	Nattskärre
Rörhöna	Spillkråka
Turkduva	Näktergal
Kattuggla	Busksångare

Arter iakttagna utanför häckningstid*Årligen förekommande arter (25)*

Bläsand (vår)	Gluttsnäppa
Brunand (främst vår)	Skogssnäppa
Vigg	Grönben
Knipa	Järnsparv
Storskrake	Blåhake
Blå kärrhök	Talltita
Duvhök	Varfågel
Sparvhök	Nötskrika
Stenfalk	Korp
Trana	Bergfink
Ljungpipare	Grönsiska
Storspov	Domherre
Rödbena (har översomrat)	

Ej årligen förekommande arter (47)

Smålom	Småskrake
Sångsvan	Fjällvråk
Sädgås	Kungsörn
Kanadagås	Tornfalk
Stjärtand	Lärfalk
Bergand	Rapphöna
Svärta	Strandskata
Större strandpipare	Sidensvans
Mosnäppa	Rödstjärt
Kärrensäppa	Ringtrast
Brushane	Ärtsångare
Dvärgbeckasin	Gransångare
Dubbelbeckasin	Kungsfågel
Morkulla	Stjärtmes
Rödspov	Svartmes
Myrspov	Råka
Småspov	Steglits
Dvärgmås	Vinterhämling
Svarttärna	Gråsiska
Sparvuggla	Ob. korsnäbb
Jorduggla	Stenknäck
Tretåig hackspett	Lappsparv
Trädlärka	Snösparv

LITTERATUR

- Carlsson, U. T. 1981. Värmlandsinventeringen 1980. Värmlandsornitologen 9: 19—23.
- Carlsson, U. T., Schultz, M. & Westergren, E. 1976. Preliminär redogörelse för fågelinventeringen vid Varnumsviken 1971—1974. Stencil.
- Larsson, T. 1972. Den hävdade fuktängen från ornitologisk synpunkt. Institutionen för skogszoologi. Rapporter och uppsatser. Nr 12.